

ANKETA SODOBNOSTI XVI: O LITERARNI KRITIKI (III)

Droben zapis o kritiki in okoli nje

Igor
Gedrih

»Če bi se dalo stisniti vso vesoljno lepoto v en sam okvir — kar bi bilo prav tako mogoče, kakor zajeiti morje v eno prgišče — bi nam bil zadosti en sam umetnik in od tistega umetnika en sam umotvor.«

Ivan Cankar

»Zakaj so pisatelji tako občutljivi za kritiko: Deloma zato, ker morajo biti občutljivi . . . deloma zato, ker vsakemu resnemu ustvarjalnemu pisatelju pomeni ugled več kot uspeh.«

Stephen Spender

»Tisti, ki kritizira tuje neresnice, mora sam govoriti resnico.«

Dalibor Brozović

»Kritično razumevanje je pravilno tedaj, ko ostaja v okviru sklopa izkustev, izvirajočih iz branja, če le-ta ostanejo dovolj podobna izkustva ali izkustvom, od katerih je izšel pisatelj.«

Paul de Man

Uvodoma naj bo povedano, da zapis spontane odzivnosti na nekaj, kar je blizu anketnemu premišljanju, ne more imeti tiste teže in razsežnosti, ki bi jo dosegli ob vsestranskem, izčrpnem analiziranju kritike na Slovenskem v povojnem času. Dejansko potrebujemo že kar monografsko obdelavo. Tudi površinska literarnoteoretična razglabljanja so lahko nadvse koristna, a terjajo izčrpno teoretično pripravljenost in povezujoč soodnos s kritiško prakso, a tudi tu bi se vrteli zgolj na literarnem področju; razvidna podoba kritike pa bi bila v polni meri pričujoča, ko bi upoštevali v naravni meri tudi sociološke in družbene prvine časa in dogajanja, psihološke komponente, vplivne pobude in morda tudi širši umetnostni radij s spreminjajočo se kulturno atmosfero. Četudi poznamo, vsaj deloma, literarnozgodovinska in študijska dela o kritiki, pa je očitno, da uredništvo Sodobnosti poizveduje mimo njih za sedanjí trenutek kritiškega mišljenja in prakse, ne nazadnje se ponuja tudi vprašanje — med drugimi problemi tega območja — kaj smemo pričakovati od kritike. Seveda so to le najbolj osnovne premise.

Najprej velja ugotoviti, da pojem kritike v povojni literarni praksi še zdaleč ni enovito premišljen in ne pojmovan; ne po metodologiji, ne po obliki, ne po razsežnostnih možnostih, interdisciplinarno, pa po estetski in idejni osnovi in drugem. V povprečju bi kaj kmalu ugotovili, kako pojmujejo bralci kritiko kot kritičen zapis o posameznem knjižnem delu ali pa o sku-

pini takih del, oziroma problematiki, ki izvira iz literarnega stanja; v povprečju bi lahko spoznali, da pisci in bralci pojmujejo zdaj kritiko kot kritiko, zdaj kot impresionistično kritiko, kot kritični esej, kot interdisciplinarno kritiko, kot študijsko kritiko, kot (kritično) recenzijo, kot esejistično kritiko, kot monografsko kritiko in še kaj. Ker ni naš namen obravnavati vse možne različice tistih del, ki temeljijo na kritičnem obravnavanju in imajo kritiško primarno osnovo, se lahko zadovoljimo zgolj z nakazanim spoznanjem: kakor pri sodobnih leposlovnih delih skoraj ne moremo govoriti o »čisti« (ali vsaj klasično utrjeni ne) obliki npr. romana, povesti, poeme, kratke zgodbe (short story) idr., tako tudi pri kritikah (in njenih raznih oblikah) kar ne moremo več govoriti zgolj o klasični kritiki, ali celo taki, ki je enovalentno zakoličena v normativna določila ali pa v apriorizem. Oboje že desetletja in desetletja zavračajo tako literarna praksa kot bralci. Tudi kritiški modeli so v bistvu nezaželeni, ne glede na možnosti sorodnega pojmovanja literarnega dela, saj naj bo predvsem le-to izhodišče kritičnega odražanja. Ko govorimo o kritiki, pri tem ne smemo misliti zgolj na relacijo literarno delo — kritika, ampak na naravni podaljšek, tj. na bralca. Ne da bi statistično preverili, lahko brez posebnega tveganja izrečemo misel, kako divergentno pojmuje kritiko dejanski krog odjemalcev. In bralcem je kritika prvenstveno namenjena, zato vprašanje kritike ne kaže zoževati zgolj na ozke poznavalce, strokovnjake, navsezadnje gre pri kritiki vedno tudi za odmevnost, dialog, različna vrednotenja ali nevrednotenja in še kaj, v ta postopek nista vpletena le umetnik in kritik, pač pa nazadnje vsakdo, ki spremlja in sprejema kritiko kot posebno obliko sporočanja.

Ne gre pozabiti dvojega. Ni toliko let minilo, da se ne bi spomnili zahtev nekaterih, da je potrebno kritiko ukiniti in da je kritika odvečna. Ne glede na to, da se klic po ukinjanju kritike nikoli ni izpolnil — nastal bi kritiški vacuum brez kompasa, celo brez osnovne informiranosti — pa ta klic tedaj ni ostal docela brezodmeven in doslej ni nihče izmeril posledic kritiške odsotnosti ali pa prisotnosti. Že zgodovinski pogled na literarno preteklost nas pouči, kako usodna je bila odsotnost resnične kritike npr. v Prešernovem času, ko je prevladal Bleiweisov krog, pa pozneje v 2. polovici 19. stoletja — kolikšno zavrtje je povzročila A. Mahničeva dogmatična enosmerna kritika, ki tedaj ni imela prave kritiške oponence in z njo trdnejše literarnoestetske osnove. Nič novega ne povemo, ako tudi za današnji čas ugotovimo, da je vsaka normiranost ali apriorna kritika docela nedialektična in nesprejemljiva. Na latentno bližino normativnosti pa bi naleteli pri metodološki obravnavi, kjer po svoji naravi in naravnosti ni ustrezna obravnavanemu literarnemu delu — in mu v bistvu lahko dela silo. Do hotenih ali nehotenih apriorizmov zlahka pride, če želi kritika futurološko načrtovati razmerja v zahtevnosti do literature. Klavrno je (poredko) dejstvo, da se včasih dogaja, ko kritika o nekem delu ali problemskem vozlišču noče spregovoriti, ne more spregovoriti, se hote izmika obravnavanju ali ne najde naravnega izostrenega odnosa. Da tako imenovana minorna dela ne pridejo v ospredje, je še kar razumljivo, zdi se pa, da bi s soočanjem in delnim upoštevanjem le-teh prišli do bolj razvidne ravni dejanske splošne doseženosti v literaturi, s tem v zvezi pa je potrebno jasno naglasiti, da ne sme biti dopuščena pauperizacija! Tudi kritike ne.

In drugo vprašanje. Literarnoteoretična vprašanja kritike kot učni proces so bila pri nas docela v ozadju — kolikor so bila sploh obravnavana na

univerzi zunaj literarnozgodovinskih podajanj. Tako je vsak, ki se je posvetil kritiki, postal to po svoji poti in zmožnosti. Tudi ne kaže pozabiti, da je za nekaj časa obveljalo mnenje, da literarna teorija ni več potrebna, čeprav je drugod evropska praksa kazala drugačno podobo. Na srečo ni obveljal ta kratkotrajni preblisk, res pa je, da z literarnoteoretičnega področja v zvezi s kritiko kot posebno vrsto ne dobimo nobenega knjižnega dela, kaj šele, da bi imeli domače, iz domačih izkušenj nastalo širše teoretično knjigo z množino aspektnih možnosti. Tudi knjižnih prevodov ni. Na srečo je v revialiki kritiškost stanje precej drugačno. Tudi praktične kritike se knjižno vrstijo. V okviru teoretičnih in praktičnih izkušenj se ponuja tudi vprašanje kritiške terminologije. To je bolj ali manj nerazčističeno. Verjetno bo le ozek purist zoprval uporabi izrazov z drugih umetniških področij, pa iz filozofije, sociologije, antropologije, psihologije. Zavedati se je potrebno, da je kritika — pa kakršne vrste že — v jedru presegajoča zgolj najožje literarno področje, če hoče koreniniti v času in prostoru. Morebiti se da govoriti tudi o nezadostni strokovni terminologiji — pri čemer ne gre za »tujo učenost«, ampak za preprosto dejstvo, da nimamo ustreznega izraza, si ga sposodimo z drugih umetnostnih področij, tudi neumetnostnih, ko se je treba včasih asociativno izraziti, zlasti pri novostih, ki še nimajo opredeljenega pomena.

Vprašanje kritike in medijev ni nepomembno za naravo kritike. Izkušnja govori, da je kritika v dnevnem tisku, radiu ali na televizijskem zaslonu kar praviloma odmerjena, strnjena na bistveno in ohranja hkrati informativno in kritiško vrednost. Z večjim poudarkom na enem ali drugem. Drugače je s periodiko, zborniki, knjižnimi natisi. Tu je lahko kritično obravnavanje obsežno, večaspektno, mnogo bolj razčlenjeno itd. Kritika zame ni znanost. Če jo kdo želi tiščati k znanosti, jo po mojem potiska iz okvirov kritike k študiji in razpravi, oboje pa ima drugačno izhodišče in drugačen radij kot kritika. Zoper impresionistično kritiko je bilo izrečenih dosti ugovorov, vendar je vsaj deloma res, da ob literarnem delu nastaja pri bralcu najprej impresija doživetja, ki je primarna, nato šele sledi razčlenitveni proces idr. V praksi se, zlasti drugod, neredko srečujemo s kritiko, ki je objavljena dan po gledališki predstavi — če se odmaknemo za hip na področje gledališke kritike. Seveda impresionistična kritika ne nadomesti, denimo imanentno kritiko z vsemi analitično-sintezni prijemmi. Kar je lahko za dnevni tisk prikladno, med bralci upoštevano, bi bilo v revialiki bolj skromno glede na možnosti in naravo — tudi strokovnih glasil. Relacija med kritiko in mediji je pri nas še docela neobravnavana, tudi s sociološkega gledišča.

Prav gotovo gre zasluga povojni kritiki — ob drugih vplivnih faktorjih! — da je pri nas presahnila pozitivistična kritika, ki se je pretežno ukvarjala z umetnikom kot tvorcem dela, psihoanalitična pa se niti razvila ni. Z razvojnimi procesi v literaturi se je uveljavila imanentna kritika, eksistencialistična kritika, pojavile so se tvorne kritike, ki bi jih kar ne mogli ožje opredeliti. Poleg fenomenološke metode je oživila poprej odrinjena formalistična kritika in našla sozvočje s strukturalizmom, kjer pa, poenostavljeno rečeno, gre za v sebi zaključeno obravnavo literarnega dela in jezikovne strukture. Vse to je (bilo) povezano s kritiško prakso pri nas. Strukturalistični pristop v kritiki je ob inovativnosti postopka in gledišča postal ponekod hermetičen, zanikajoč zgodovino in antropocentrizem in je zlasti s te plati doživel bolj tihe in privatne ugovore kot javne in dialogne kritike; vendar je v okviru strukturalističnih poskusov in dosežkov možno najti tudi drugačne, odprte kri-

tiške dosežke. Mimobežni in nepopolni ekskurz, verjetno neprečiščen skozi kratkočo pojasnila, je potreben zato, da poudarimo jedro mnogih od navedenih metod in kritik: večji del kritiškega obravnavanja je potekal v okviru postopka v knjižnem delu, oziroma v strukturalnem svojstvu dela. Ker je kritika od nekdaj imela namen javnega izražanja in ni bila sama sebi namen, se tudi danes pojavlja neraziskano vprašanje, kolikšno je bilo vplivno žarčenje, kolikšna odmevnost, kolikšna je bila adekvatnost med literarnim delom in kritiko.

S tem v zvezi prihaja mnogo bolj v sedanjem trenutku kot poprej v ospredje vprašanje: kako je kakšno umetniško delo sprejeto in kako deluje; ne pri kritiku, pri bralcu! Drugače povedano: bralec ne bere po literarni zgodovini in njenih ugotovitvah, ampak po svoji meri in okusu, po svojih potrebah in razgledanosti. Tem bolj to velja za zdajšnja literarna dela. Bralec je tako aktivni člen v verigi odjemalcev, ne glede na nujne spremenljivke, ki jih pri-nesi čas in vrsta soodvisnih pojavov. Ako tu pričakujemo od kritike odzivno soočanje z zanemarjenim dejstvom, s tem ni mišljeno nikakršno siromašenje ravni ne literarne ravnine ne kritike, ampak se odpira možnost za realnejšo preglednost nad dejanskim stanjem. Ponuja se možnost za kavzalno osvetlitev, zakaj takšno stanje in ne drugačno, ne nazadnje, kako drugače je pretekli čas sprejemal določeno delo in kako ga sprejema sedanji. Kajpak pri takem pojmovanju kritiškega dela ne gre za ceneno spogledovanje in nižanje nivoja, ampak za pojmovanje, da se literarno delo ne ustavi pri kritiku, ampak polno zaživi med bralstvom.

Ne glede na take in drugačne kritiške možnosti pa neizpodbitno ostaja v središču kritično umevanje in objektivno tolmačenje literarnih pojavov v vsem razponu, ki ga tako umetnina kot kritika lahko imata. Pri tem je jasno, da je kritik povečini — ne pa vedno! — podrejen umetnini, seveda v tem smislu, da je umetniško delo primarno in (lahko) v bistvu odraz subjektivne, svobodne ustvarjalnosti književnika, medtem ko kritikovo delo mora ostati objektivno in v relacijah objektivne danosti kot sekundarna refleksija. Le tedaj, kadar meri kritikova beseda na globalne pojave, gleda »iz ptičje perspektive«, želi ugotoviti parametre v različni pojavnosti literarnih del, ima večjo možnost in je apostrofiranje sumarno ali celo programsko. Po naravi je kritika taka, da zavzema posredno mesto med literarno znanostjo in branjem.

Tavanje v temi ali vprašanje kritike

Jože
Pogačnik

Naslednji prispevek se želi vključiti v razpravo o možnostih in mejah literarne kritike na dveh ravni- nah. Prva ravnina je načelne in teoretične narave; spregovorila bo o nekaterih aktualnih vprašanjih, ki so za ustrezni položaj značilna, hkrati pa bistveno usmerjajo kritična prizadevanja, za katera večina so- dobnikov meni, da niso na ravni družbenega tren- utka in umetnostne stopnje. Druga ravnina, ki bo obravnavana na izrecno željo urednika *Sodobnosti*, je problem kritiške prak- se v strokah, ki se ukvarjajo s književnostjo, to pa so, kot vemo, literarna